

KUR'AN'DA MÜLKİYET

The Property Right in The Quran

Ahmet İNAN*

Özet

Kur'an, insanı birey olarak Allah'ın halifesi ilan etmiş; buna bağlı olarak ona geniş bir yetki alanı bahsetmiştir. Kur'an'daki "teshir" ideası, insana verilen bu geniş yetki alanını ifade eder. Bu bağlamda Kur'an, insana mülkiyet hakkı bahsetmiş; servetin adilane dağılımını öngörmüştür. Ne var ki tarihsel İslam uygulamaları, Kur'an'dan çıkarsanan "Mülk Allah'ındır" formülünü, bağlamından kopararak, vahiy geleneğinin özüne rağmen bireyin özel mülkiyetine mani bir algıya dönüştürmüştür; servetin, siyasal elitin elinde kalmasını sağlamıştır. Oysaki Kur'an'da mülkün Allah'a ait olması figürü, bireyin özel mülk edinmesine mani değildir. Çağdaş bir İslam İktisad'ının inşası ameliyesinde, tarihsel İslam uygulamalarının aşılarak Kur'an'a direkt yaklaşılması gereklidir.

Anahtar Kelimeler

Kur'an, İktisat, Mülkiyet, Tarihsel İslam Uygulamaları

Giriş: Kur'an ve İktisat

İnsanlık tarihi geriye doğru takip edildiğinde bir çok kurumun ve sosyal bilimin temelinde dinin baskın karakterinin olduğu görülür. buradan hareketle önemli beşeri bilimlerden biri olan iktisadın İslam öncesi dinler ile sıkı bağları olduğu kolaylıkla söylenebilir. İslam'a gelince, o da bir olgu ve bilim olarak iktisatla ilgilenmiş ve iktisadi hayata dair önemli hukuki müeyyideler getirmiştir.

İslam'ın, doğuşu ve gelişimi itibarıyla ağırlıklı olarak kentlilerin dini olduğu söylenebilir. Zira, İslam'ın ilk beşiği olan Mekke dönemin en ileri ve müreffeh ticari merkezlerinden biri iken Medine de tarımsal ürün zenginliğine sahip bir ova şehir görünümündeydi. Miladi altıncı yüzyılın sonlarına doğru, Mekke'nin büyük tacirleri, Arabistan'ın Akdeniz'e kadar olan batı sahillerindeki ticaretin denetimini tümüyle ele geçirmişlerdi. Bu nedenle Kur'an'ın Kureyş suresi, yaz ve kış ticaret kervanlarından bahseder. Kur'an'ın muhattap kitleyi dışlayan gerçekçi üslubunda ticari konu ve kavramları çokça görmek mümkündür. Ancak konuya abartılı ve

Abstract

Quran has declared the human being as representative of God. Therefore it has given to him a large warrant area. The idea of "teshir" in the Quran expresses this given warrant. In this context, Quran has given to individual the property right and suggested the distribution of wealth justly. Breaking the context of "Property for God" formulation concluded from Quran, the historical Islamic practicals, contrary to tradition of revelation had transformed it into concept hinders the individual property right. In this way, the political elite owned the wealth. Whereas the "Property for God" figure in Quran is not an obstacle for private property right. It is necessary to exceed the historical Islamic practical and approach the Quran directly for reinterpretation of Contemporary Islamic Economy.

Key Words

Quran, Economics, Property, The Historical Islamic Practical.

biraz da maksatlı olarak yaklaşan Amerikalı bilgin C.C. Torrey, ondokuzuncu yüzyılın sonlarında *The Commercial-Theological Terms in the Koran* adlı bir eser kaleme alarak ticari kavramların dindeki yeri ile ilgili şahsi görüşlerini ortaya koymuştur.¹

İktisadın meşgul olduğu olay ve sorunlarda ortak konu ve hedef *servet*dir. Bu yüzden Aristo iktisadın bir *servet ilmi* olduğunu belirttikten² bu yana, bu bilim dalına uzun zamanlar *servetler bilimi* (chrématistique/science de la fortune) denilmiştir.³ Ülkemizde bu bilim dalı, başlangıçta "ilm-i servet", bir süre de "ilm-i servet-i milel" tabirleri ile ifade edilmiştir.⁴ Buradan, ekonomi biliminin merkezinde *servet* faktörünün yer aldığı, bu bilim dalının esasının servet faktörü olduğu anlaşılmaktadır.

Kur'an-ı Kerim'e gelince, iktisadı ve ticareti yansıtan *servet*e ilgisiz kalmamış ve özellikle Medine döneminde inen ayetlerde konuya fazlasıyla dikkat

*Yrd.Doç.Dr., Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

¹ W. Montgomery Watt, *Kur'an'a Giriş*, (Trc.:Süleyman Kalkan), Ankara 2000, s.18.

² Aydın Türkbâl, *İktisada Giriş*, Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Diyarbakır 1993, s.2.

³ Asım Baltacıgil, *İktisat*, İstanbul 1967, s.6.

⁴ A. Türkbâl, *İktisada Giriş*, s.24.

çekmiştir. Bunlar içerisinde temel ilkelerin yanında detay konular da bulunmaktadır. Kur'an'da servete ilişkin olarak yer alan iktisadi kavramlardan belki de en önemlisi *düle*⁶ kavramıdır. Bu kelimenin kök harfleri, dolaşım anlamına gelen⁶ d-v-l (د-و-ل) dir. Türkçe'de halen kullanılmakta olan *tedavül* kelimesi de buradan gelmektedir. Arapça'da *düle* kelimesi, *devlet* kelimesi ile eş anlamlı olarak kullanılmaktadır.⁷ Nitekim Haşr suresinin 7. ayetinde geçen *düle* kelimesi, bir başka kıraatte *devlet* şeklinde de okunmuştur.⁸ Ancak *devlet* kelimesinin savaş ve makamlar konusundaki dolaşımı, buna karşın *düle* kelimesinin, daha çok mal/servet dolaşımını ifade ettiği söylenir.⁹ Bir başka izaha göre *düle*, bir toplumun kendi arasında dönüşümlü olarak tedavül ettirdiği şeyin adı; *devlet* ise, bir sevinç durumunun, bir toplumdan diğer bir topluma intikal etmesidir.¹⁰ Her halükarda Haşr suresinin 7. ayetinde yer alan *düle* kelimesi, mazmununda *servet* kavrayışını barındırmakta ve ayetin tümü, servetin tekelleşmesini değil, dolaşım ve intikalini öngörmektedir. Böylece Kur'an, iktisadın merkezinde yer alan *servet* konusundaki yaklaşımını ortaya koyarak, Müslümanlar için, Kur'an'dan inşa edecekleri bir iktisat teorisinin temel taşlarından birini belirlemektedir. Ya da başka bir ifade ile, Kur'an, kendi ekonomi politikasını ortaya koymaktadır.

Kur'an'ın *servetin dağılımını* esas aldığı, sadece Haşr suresinin 7. ayetinden değil, aynı zamanda alışverişi serbest (helal) bırakmış olması¹¹ keyfiyetinde de anlaşılmaktadır. Ancak Kur'an'da servetin dağılımını intaç ettirecek olan alışverişteki serbestiyetin sınırları acaba nerelere kadar uzanmaktadır? Bu sorunun sağlıklı cevabını bulabilmek için, önce iktisat bilimcilerinin, servetin dağılımı ile ilgili yöntemler hakkında verdikleri bilgilere başvurmak durumundayız. Buna göre, iktisat bilimcileri, servet dağılımı konusunda iki ana yöntem belirlemişlerdir:

1. Piyasanın kendi kendine meydana getireceği mekanizmanın işlemesine terk edilerek şekillenen dağılım sistemi. (*Doğal dağılım*)

2. Bilimsel ve ahlaki kriterlere uygun olarak, toplumsal düzene göre yapılan *kurumsal dağılım* sistemi.¹²

⁵ Bkz:59/Haşr:7.

⁶ İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, Beyrut 1997, II, s.431. Fahrettin er-Razi, *et-Tefsiru'l-Kebir*, Tahran (ty), XXIX, s.285.

⁷ Rağıp el-İsfehani, *el-Mufredat fi Garib'il-Kur'an*, İstanbul 1986, s.252, İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, Beyrut 1997, II, s.431.

⁸ Razi, *Tefsir*, Tahran, (ty), XXIX, s.286.

⁹ Rağıp, a.g.e., aynı yer; İbn Manzur, a.g.e., aynı yer.

¹⁰ Razi, *Tefsir*, XXIX, 285.

¹¹ 2/Bakara:275.

¹² A.Baltacıgil, *İktisat*, ss.57-58.

Acaba servet dağılımını esas alan Kur'an, bu yöntemlerden hangisini esas almaktadır? Birinci yöntemdeki *doğal dağılım*, sonuç itibarıyla *kuvvetliler tarafından kuvvetliler için* olacak,¹³ bir diğer ifadeyle vahşi kapitalizme doğru yol alacaktır. Bu yöntemin, her şeyden önce Kur'an etiği açısından mümkün olduğu söylenemez. Zira Kur'an'ın genel muhtevasından ve genel amaçlarından onun gücü değil, hakkı üstün tuttuğu anlaşılmaktadır.

Çağdaş ekonomilerde yaygınlık kazanan *kurumsal dağılım* yönteminin bariz vasfı ise, *müdahaleci* bir karaktere sahip olmasıdır.¹⁴ Acaba Kur'an servet dağılımında müdahaleci yöntemi onaylamakta mıdır? Onaylıyorsa boyutları nedir? Kur'an'ın "*içinizden iyiliği emreden kötülükten sakandıran bir topluluk bulunsun*"¹⁵ istikametindeki genel prensibinin, iktisat gibi temel hayati alanı da kapsamadığını söylemek mümkün değildir. Bu genel prensipten Kur'an'ın servet dağılımında *müdahaleci yaklaşım* benimsediği çıkarsaması yapılabilir. Böylesi bir müdahaleci kabul ettiğine göre, müdahalenin temel kriterlerini de belirlemesi gerekecektir. Bu nedenle Kur'an, iktisatta *kurumsal dağılım* esas alan bir müdahalenin olmazsa olmaz ölçütleri olarak telakki edebileceğimiz bazı temel kriterler ortaya koymuştur. Bu temel ölçütlerin hepsinin irca edilebileceği, bir başka ifadeyle, bu temel ölçütlerin hepsinin merkezinde yer alan bir ana kriter vardır. Bu ana kriter nedir?

Kur'an-ı Kerim'in bütün hayati kurumlara ilişkin yaklaşımında *adalet* anlayışının merkezi bir rol oynadığı bilinmektedir. Bu nedenle Kur'an, bir çok vesilelerle *adalet* vurgu yapmıştır. Öyle ki *adalet*, imanın temel umdelerinden biri olan ahiret inancına temel teşkil etmektedir.¹⁶ Kur'an'ın bütün temel hayati alanların merkezine oturduğu *adalet* konsepti, iktisat konusunda da geçerlidir: İnsanın insanı sömürmek suretiyle haksız kazanç sağlamasına sebep olan *riba*'yı haram kılmış olmasının¹⁷ özünde Kur'an'ın *adalet* nosyonu tebarüz etmektedir. Kur'an'ın *adalet* konusundaki hassasiyeti ile, servetin dağılımını esas almış olması keyfiyeti yan yana düşünüldüğünde, potansiyel bir sosyal *adalet* ve buna bağlı olarak sosyal devlet kavramı ortaya çıkar.

Kur'an'ın servet dağılımındaki bir başka ana ilkesi de zenginlerin mallarında ihtiyaç sahibi ve yoksullara ait bir *hakk*'ın bulunduğunu öngörmüş olmasıdır.¹⁸ Bununla da yetinmeyerek, Peygambere, onların mallarından bir kısmını alma yetkisi ver-

¹³ A. Baltacıgil, a.g.e., s.57.

¹⁴ A.Baltacıgil, *İktisat*, a.g.e., s.58.

¹⁵ 3/Al-i İmran:104.

¹⁶ Hüseyin Atay, *Kur'an'da İman Esasları*, Ankara 1998, s.117 vd.

¹⁷ Bkz:2/Bakara:275-278; 3/Al-i İmran:139; 30/Rum:39.

¹⁸ 51/Zariyat:19, 70/Mearic:24-25.

mektedir.¹⁹ Dahası Kur'an, zekat toplama memurluğu (amilin) kadrosu ihdas ederek, bu kişilerin maaşlarının zekat fonundan verilmesini teşri kılmiştir.²⁰ Bütün bunlardan anlaşılmalıdır ki Kur'an, servet dağılımına müdahale etmiş ve modern iktisat teorisindeki *kurumsal dağılım* esas almıştır.

Ne var ki Kur'an, servet dağılımında *kurumsal dağılım* esas almakla birlikte, böylesi bir dağılımın kriter ve ölçütleri konusunda kendi nev'i şahsına münhasır bir yapı ve karakter arz eder. Değerli iktisatçı Sabahattin Zaim, İslam iktisadının kendine özgü bu karakteristiğine vurgu yaparak İslam iktisadının kendi bütünlüğü içinde anlaşılabilirliğini ifade etmiştir.²¹ Her şeyden önce Kur'an'ın iktisada ilişkin ölçü ve kriterleri, seküler-bir iktisat anlayışında olduğu gibi sadece dünyevi atıflarla sınırlı değil, aynı zamanda uhrevi atıflara da sahiptir. Sözelimi Kur'an'da ölçü ve tartıda hile yapanların (mutaffifin) uhrevi cezası cehennemdir.²² İnsanın insanı sömürmesi esasına dayanan *riba*, sadece *yasak* değil, aynı zamanda *haram*dır; Haram, yasak kavramını kapsamakla birlikte, aynı zamanda uhrevi bir bağlama sahiptir. Ne var ki, seküler bir iktisat anlayışı ile bunları kavrayabilmek hayli zor ve netameliştir.

Her halükarda Kur'an'ın bir mali düzenleme konseptine sahip olması, onun modern iktisat bilimi ile yakın ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır. Bu ilişkiyi geliştirmek ve daha derin temellere oturtmak kabildir.

Modern iktisat biliminde üretim üç ana faktörden teşekkül etmiştir:

1. Tabiat.
2. Sermaye.
3. Emek.²³

Kur'an, iktisat biliminin bu önemli kavramlarından her birine ilişkin değer yargıları ortaya koymaktadır:

İktisat istilahında tabiat, üzerinde üretim yapılan arazi veya toprak ile onu çevreleyen tabii kuvvetlerdir.²⁴ Kur'an'a göre, ontoloji düzleminde bütün evrenin sahibi Allah olduğu halde,²⁵ iktisadi anlamda tabiat insana terk edilmiştir. Bu bağlamda Kur'an'ın tabiata yaklaşımını ortaya koyan en önemli unsur Kur'an'daki *teshir* ideasıdır. Kur'an'a göre

ay ve güneş,²⁶ nehirler,²⁷ deniz ve ürünleri,²⁸ hülasa yer ve gökte ne varsa²⁹ her şey **bütünüyle** (بِأَجْمَلِهِ)³⁰ insana müsahhar kılınmıştır. Böylelikle Kur'an, tabiatın bütünüünü iktisadi anlamda insanın emrine vermiştir. Kur'an'a göre insan, kendisine bahşedilmiş olan bu nimetlerden yararlanmak hakkına sahip olmakla birlikte, onu hoyratça kullanmaktan kaçınmalıdır. Esasen yüce Allah, yeri bütün yaratıklar için var etmiştir.³¹ İnsanlarla birlikte hayvanlar da yer arz'dan yararlanırlar. Ancak hayvanlar, kendilerine verilmiş olan iç güdüleri ile ancak sınırlı bir biçimde yararlanırlar. Fakat insanlar iç güdüye ek olarak akıl ile donatıldıkları için daha geniş bir biçimde yararlanırlar ve eşya üzerinde temellük hakkına sahip olurlar.

Üretimin ikinci faktörü olan sermaye, esas itibarıyla, tüketimin bir kısmından vazgeçilerek mallardan bir kısmı üzerinde biriktirme (tasarruf) dir.³² Bir başka tanımla tasarruf, gelirin tüketilmeyen kısmıdır.³³ Yer ve gökteki her şeyin insanın emrine müsahhar kılındığını ifade eden Kur'an, bu keyfiyeti sınırsız bir özgürlük olarak nitelermemiş, aynı zamanda bu kullanım hürriyetinin ölçü ve sınırlarını da belirlemiştir. Bu konuda Kur'an'ın en çok öne çıkan ilkesi israfın haram kılınmış olmasıdır.³⁴ Dahası Kur'an, israfçıları (mubezzirin) şeytanların kardeşleri olarak nitelermektedir.³⁵ Kur'an, tüketim konusunda ne israf yapılmasını ne de cimrilik yapılmasını söyleyerek; ³⁶ ne eli sıkı olmayı ne de büsbütün eli açık olmayı tavsiye ederek³⁷ orta bir yol izlenmesini öngörür. Ölçü ve tartıda adaletle davranmayı, teraziye eksik tutmamayı³⁸ öğüt verir. Günlük hayatın her alanında orta yolu ve dengeyi bulan kimselere Kur'an semantiğinde *muksitin* denilmekte ve bu kişiler övülmektedir.³⁹ Muksitin kelimesinin kökü Arapça'daki *kust* (كُت) mastandır. Adalet ve denge anlamlarına gelen *kust*⁴⁰ Kur'an'da önemli bir kavramdır. Nitekim Kur'an'da kıstı ayakta tutan ilim sahipleri, Allah'ın birliğine tanıklık etme konusunda

26 13/Ra'd: 2

27 14/İbrahim:32

28 16/Nahl:14

29 31/Lukman:29

30 45/Casiye:13

31 55/Rahman:10

32 A. Baltacıgil, *İktisat...*, s.66

33 Bkz: M. Sabri Erdoğdu, *İslam Ekonomisinde Tasarruf ve Ekonomik Gelişme*, İstanbul 1992, s.27

34 6/En'am: 141, 7/A'raf:3, 17/İsra:26

35 17/İsra: 27

36 25/Furkan:67

37 17/İsra:29

38 55/Rahman:8-9

39 5/Maide:42; 49/Hucurat:9; 60/Mümtehine:7

40 İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, V, s.255

19 9/Tevbe: 103

20 9/Tevbe:60

21 Sabahattin Zaim, *İktisadi Faaliyetlerde İslami Davranış Tarzı*, İslam Tedkikleri Enstitüsü Dergisi, C.VII, c.1-2 Aynı basım, s.237, İstanbul 1978; Zikreden: Hüseyin Arslan, *İslam'da Tüketici Hakkarı*, Ankara 1994, s.16.

22 Bkz:83/Mutaffifin:1-17

23 A. Baltacıgil, *İktisat* s. 61; Rasih Demirci, *Ekonominin Temelleri*, Ankara 1996, s.30 vd

24 R. Demirci, *Ekonominin Temelleri*, s. 31

25 2/Bakara:107, 5/Maide: 17, 40,120 vb

meleklerle ve bizatihi Allah'ın adı ile birlikte anılmaktadır.⁴¹ Şu halde mal tüketiminde de *kust* ile, yani adalet ve denge ile davranmak, Kur'an'ın genel amaçları dahilindedir.

İktisadi üretim faktörlerinin en önemlisi sayılan *emek*, insan tarafından bir kuvvet harcanması demektir. Ancak İktisat bilimi, bu fizyolojik anlamdan öte, *emek*'in, bir diğer ifadeyle *iş*'in niteliği ve doğurduğu ekonomik olaylar üzerinde durur.⁴² Buna göre emek, faydalı bir mal ya da hizmet üretmek için planlı şekilde yapılan adeli ve zihni bir faaliyettir.⁴³ Kur'an, *emek*'e çok büyük bir önem atfetmiş,⁴⁴ erkeklerin kazançlarının kendilerine, kadınların da kazançlarının kendine ait olduğunu belirtmek suretiyle⁴⁵ fizyolojik olarak kuvvet kullanmada daha avantajlı durumda olan erkeğin, bu avantajını, genelde fizyolojik olarak daha az kuvvet kullanabilen kadının emeği üzerinde bir sömürüye dönüştürmesine imkan vermemeyi hedeflemiştir. Ayrıca Kur'an'ın *riba*'yı yasaklamasının 'telo'su, *emek*'in sömürülmesine imkan ve fırsat vermemektir.

Buraya kadar Kur'an'ın ve İktisat konusunda vermiş olduğumuz bilgiler, Kur'an-İktisat ilişkilerini bütünüyle ortaya koymaya elbette ki yetmeyecektir. Ancak, makalemize bir taban oluşturacağı kadanyla iktifa ediyoruz.

İktisadi faaliyetlerle ilişkili olan Kur'an, bir iktisadi terim olan mülkiyet hakkında da bir bakış açısına sahip değil midir? Kur'an özel mülkiyete nasıl bakmaktadır? Özellikle arazi hukukunda özel mülk edinme konusunda Kur'an'ın bir yaklaşımı var mıdır? Kur'an *İlahi Mülkiyet* nosyonuna nasıl bakmaktadır? Makalemizin gelişme bölümü bu sorulara cevap arama arayışı üzerinde şekillenecektir:

A. Kur'an'da Mülk ve Mülkiyet

Arapça'da *mülk* kelimesi, sahip olma (temellük) ve yönetme (tevellî) anlamına geldiği gibi, bilfiil yönetme (tevellî) olmaksızın yönetme gücüne potansiyel olarak sahip olmayı da ifade eder.⁴⁶

Kur'an'da mülkün Allah'a ait olduğunu bildiren bir çok ayetler vardır. Ancak bu ayetler, yüce Allah'ın kozmik ya da ontolojik anlamda, bir başka ifadeyle tekvini anlamda evren üzerindeki sahiplik ve tasarrufunu ifade eder. Yukarıda ele almış olduğumuz Kur'an'daki *teshir* ideası dikkate alındığında, iktisadi anlamda tabiat üzerindeki tasarruf hakkının

bizatihi yüce Allah tarafından insana bahşedilmiş olduğu anlaşılır ki, bu kavrayıştan bir özel mülkiyet konsepti çıkarsamak mümkündür.

Kur'an'da mülkün Allah'a aidiyetini bildiren ayetler, ontolojik bir bağlamı betimlemiş olmasına rağmen, tarihsel Müslüman tecrübeler, bu ayetleri Kur'an'daki bağlamından kopararak, imparatorluk düzenlerinin siyasal bağlarına uyarlamak suretiyle, bu ayetlerin toplamından "*el-Mulku lillah*" (Mülk Allah'ındır) şeklinde bir formülasyon elde etmiş, bu formülasyonu, toprağın çıplak mülkiyetini devlet adına padişahlara vererek, toprağın sadece kullanım hakkını halka vermekle yetinen *rakabe* sistemine dayalı İslam Arazi Hukukunun taazzuunda ana eksen haline getirmiştir. Böylelikle toprağa adeta bir kutsallık atfedilmiş, toprak sadece padişahların kutsal/dokunulmaz malları haline gelmiştir. Kutsal devlet anlayışının kökleri de bu anlayışa dayanmaktadır.

Gerçekten de Kur'an'dan üretilen bu formülasyonun anlam içeriği acaba Kur'an'ın genel amaçlarına paralel bir biçimde mi doldurulmuştur; yoksa bu formülasyonun içi, dönemsel karakteristiklerle mi örülmüştür?

Makalemizin esasını teşkil eden bu sorulara cevap verme arayışımızı sürdürürken, önce mülkiyetin tarihçesi hakkında kısa bilgilere başvuracak, daha sonra da Kur'an'ın mülkiyete bakışı üzerinde yoğunlaşacağız.

a. Mülkiyet'in Kısa Tarihçesi:

Mülkiyetin tarihi insanlık tarihi ile başlar ve toplumsal koşulların değişimine paralel olarak mülkiyet de kendi içinde evrilir. Başlangıçta seküler tabiatlı *kollektif mülkiyet* anlayışı hakim iken, giderek dini karakterli bir mülkiyet konsepti, yani *ilahi mülkiyet* anlayışı doğmuştur. İlahi mülkiyet, *feodal mülkiyete* dönüşmüş, bir sonraki aşamada *özel mülkiyet* anlayışı doğmuştur. Mülkiyetin tarihindeki bu ana kırılma noktalarını, gerek Kur'an'ın mülkiyete bakışını anlama bakımından, gerek tarihsel Müslüman tecrübeleri yorumlama bakımından biraz daha açmakta fayda mülâhaza ediyoruz:

aa. Kolektif Mülkiyet:

İlkel topluluklarda ferdi mülkiyet pek az eşyaya tatbik olunurdu. Özellikle toprak başta olmak üzere mülkiyetin çoğu kollektif bir halde idi. Toprak mülkiyeti gruba ait idi. Zira hakiki sosyal varlık, gruptur. Birey ancak onun bir unsurudur, o varlığını gruba borçludur. Bu grup, yalnız yaşayanları değil, bilhassa ölüleri de içine alırdı.⁴⁷

41 3/Al-i İmran:18.

42 A. Baltacıgil, *İktisat*, ss.77-78.

43 R. Demirci, *Ekonominin Temelleri*, s.33.

44 Bu konuda geniş bilgi için bkz. Yunus Vehbi Yavuz, *Çalışma Hayatı ve İslam*, İstanbul 1992, ss.20 vd.

45 4/Nisa:32.

46 Rağıp, *el-Müfredat...*, s.718.

47 Félicien Challaye, *Mülkiyetin Tarihi*, (Çev:Turgut Aytuğ) Remzi Kitabevi, İstanbul 1944. s.13.

İlkel topluluklarda varolan kolektif mülkiyet, toplumun yaşama biçimi üzerinde temellenmiştir. Günümüzden on bin yıl öncesinde insanlığın avcılık ve toplayıcılığa dayalı bir hayat tarzı yaşadığı ve bu sürenin iki milyon yıl devam ettiği antropologlar tarafından ifade edilmektedir.⁴⁸ Böylesi bir hayat tarzında sert tabiat koşulları, insanların öbekleşerek sosyal dayanışma içine girmelerini daha fazla gerektirmekteydi. Tabiatıyla bu da mülkiyette kolektivizmi canlı tutan ana unsurdu. Bu dönemde mülkiyetin kolektif olması, sosyo-psikolojik neden ve gerekçelere dayanmaktadır. İlkelerde toprak ve onun parçaları hiçbir surette hiçbirine devredilemezdi.⁴⁹ Sadece toprak değil, çoğu zaman menkul bazı eşyalar da kolektif mülkiyet kapsamına girmektedir.⁵⁰ Bununla birlikte bir şahsiyet olarak ilkelerde ferdi mülkiyet bilinci elbette ki vardı. Ferdin şahsiyetinin hudutları bitmezdi. İlkel anlayış, vücutla beraber onda mevcut ve ondan husule gelen, saç, tüy, tırnak, gözyaşları, sidik, gaita artıkları, meni ve ter gibi şeyleri ferdi/shahsi mülkiyete dahil ederdi. Vücudun dışarıya attığı bu şeyler, ferdin ayakları, elleri, kalbi ve başı gibi, aynı şekilde ferde aittir.⁵¹ İlkelerdeki bu bilinç zamanla mülkiyet genişlemesini beraberinde getirecek ve giderek mülkiyet hakkını kutsallaştıracaktır.

ab. Şahsi Mülkiyetin Genişlemesi ya da Kutsal/İlahi Mülkiyetin Doğuşu

Her şahıs kendi bedenini ve bedenine ait uzuvlarını fitri bir saika ile korumakta ve bedenine sahip çıkmaktadır. Esasen bu hayvanlarda dahi mevcuttur. Ancak hayvanlardan farklı olarak insanda varolan şahsi mülkiyet, *akıl* sayesinde genişlemekte ve insanın çevresindeki eşyaya da sirayet etmektedir. Şahsi mülkiyet var oldukça, ferdin bir genişlemesi olarak kabul edilebilecek olan bütün eşyaya kadar sirayet eder. Bundan çıkacak ilk sonuç, mülkiyetin de şahıs gibi kutsal sayılmasıdır. Bu telakkiden çıkacak ikinci bir sonuç da, ferdin, bütün şahsi eşyasının ölümü ile beraber kendisi gibi ortadan silinmesi idi. Ölümünde bu eşyalar yakılır ya da gömülürdü. Bazen oturduğu kulübe ve meyve ağaçları da yok edilirdi. Bu usul istisnasız bütün ilkel topluluklarda vardır. Bu eşyalar kaldıkça, günün birinde ölünün gelip kendi eşyasını istemesinden ve misilleme hareketlerine kalkışmasından korkulurdu. Ferdin mülkleri, yani kendine ait olan şeyler arasında karısı da vardır. İlkelerde evlenme, kadının erkek tarafından temellükünden ibaret idi.⁵² Mülkiyetin kutsallaşmasında başka bir faktör de Neolitik çağdır. Neo-

lotikte, avcılık ve toplayıcılıktan tarıma dayalı bir hayat tarzına geçen insanlık, giderek dini duygular geliştirmiştir. Buna bağlı olarak başlangıçta seküler gerekçelere dayanan mülkiyet kolektivizmi, bu defa dini gerekçelere dayandırıldı. Artık mülkiyet din ile ilişkilendirilmeye başlandı. Neolotige girişle birlikte insan, toprağa daha çok bağımlı hale geldi. Bu durum sanayi devrimine kadar böyle devam edecektir.

İlkel toplumlarda arazi mülkiyetinde ruhani ve mistik yön ağır basmıştır. Bu sebeple insanlar bazı menkul eşyaların dışında hiçbir şeye malik olmayacaklarını sanıyorlar, *ilahilik* vasfından dolayı araziye sahip çıkamıyorlardı. Onların inançlarına göre insana ve araziye hakim olan ilahlardı. Denizler, dağlar ve bahçeler de ilahlaştırılmış olan arazinin parçalarıydı. Zamanla arazinin maliki ve hakimi olarak ilahların temsilcileri sayılan hükümdarlar kabul edilmeye başlandı,⁵³ arazi hükümdarlarının malı sayıldı.⁵⁴

Kanaatimizce arazinin hükümdarların malı sayılması, hükümdarların Tanrı kabul edilmeleri esasına dayanmaktadır. İlkel totemizm zamanla atalar kültüne, atalar kültü de kahramanlar kültüne dönüşmüş, nihayet kahramanlar kültü ise tanrılar kültüne dönüşmüştü.⁵⁵ Bu nedenle Asur-Babillerden Eski Yunan'a kadar otoriteyi elinde bulunduran krallar tanrılaştırılmış, kralların sahip oldukları niteliğin 'tanrısal bir nitelik' olduğu ve bunu elinde bulundurma yetkisinin tanrısal varlıklara ait olduğu kabul edilmiştir.⁵⁶

Sümer mitolojisinde yer ile gök ayrıldıktan sonra, gök-tanrısı An, göğü, hava tanrısı Enlil ise, yeri ele geçirmiştir.⁵⁷ Sümerlerin toprağa tapınmalarının⁵⁸ temelinde, tanrı Enlil'e attettikleri büyük değer yer almaktadır. O "tanrıların babası", "evrenin kralı", ve "bütün ülkelerin kralı" diye isimlendirilirdi.⁵⁹

Mısırlılar Nil nehrinin kendilerine ilahi bir armağan olduğunu kabul ederlerdi. Romalılar, mukaddes şeylerin başında *araziyi* de sayarlardı. Yahudiler *toprağın* Rabb'e ait olduğuna inanmaktadırlar. Yunanların en eski ibadet şeklinin *toprağa tapınma* olması da bu inançtan ileri gelmektedir. Hatta en büyük tanrıları *yer tanrısı* olan Demetre'dir. Tatarlar evcil bazı hayvanları dışında hiçbir şeye malik olamayacaklarına

48 Bkz: Richard Leakey-Roger Lewin, *Göl İnsanlar*, Ankara 1999, ss.77 vd.

49 F. Challaye, *Mülkiyetin Tarihi*, s. 14.

50 F. Challaye, *a.g.e.*, s.15.

51 F. Challaye, *a.g.e.*, s.16.

52 F. Challaye, *a.g.e.*, ss.16-17.

53 Halil Cin, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, *Arazi* mad. C.III, s.343.

54 M. Zerrin Akbün, Türk Hukuk Ansiklopedisi, *Arazi* maddesi Anonim, (Kurucusu:Sadi KAZANCI) Ankara 1962, C:II, s.1238.

55 Edward Enas-Pritchard, *İlkelerde Din*, (çev:Hüsen Portakal) Ankara 1998, s.46.

56 Şinasi Gündüz, *Mitoloji İle İnanç Arasında*, Samsun 1998, s.17.

57 Samuel Noah Kramer, *Sümer Mitolojisi*, (Çev: Hamide Koyukan) İstanbul 2001, ss.9, 145.

58 Bkz: H. Cin, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, *Arazi* mad. C.III, s.343.

59 Kramer, *Sümer...*, s.13.

inanır,⁶⁰ yalnız koyun, keçi, sığır gibi hayvanlara malik olabilecekleri inancını taşırlardı. Cermenlerde yalnız devlet erkanı (Başkanlar, kumandanlar) araziye malik olabiliyorlardı. Cermen reisleri araziye nöbetleşe fertlere taksim eder, bu suretle faydalanırlardı. Ancak bir şahsın aynı araziye alabildiğine kullanıp, eli altında tutması caiz değildi. Elden ele geçerek sıra ile kullanılması prensibi vardı. Romalılar da bu prensip dahilinde kendi memleketlerindeki topraklara vergi koymuşlardı.⁶¹

Eski Yunan'da aile de mülkiyet gibi dine bağlıdır. Çünkü hem aile kurumu hem de mülkiyet, dinlerin ruhlar üzerinde hakim olduğu devirden başlamıştır.⁶² Eski Yunan dini itikatlarına göre toprak, şahsa bağlı değil, aileye aitti. Hatta yalnız ailenin yaşayanlarına değil, ölülerine, doğacaklarına, yani Eflatun'un tabiriyle geçmişlere ve geleceklere de aitti. Toprak, yaşayanların elinde bir emanettir. Bu şahsi bir mülkiyet değil, bir aile mülkiyeti idi. Erkek evlat ecdada hürmeti teminle mükellef olduğundan, bütün eşyaının varisi olurdu. Kızlar, günün birinde evlenmekle kocasının dinini kabul edeceğinden ve ailenin dinini takip ve devam ettiremeyeceğinden varis olamazlardı. Eğer ölünün birkaç evladı varsa, bu takdirde, aile ocağının varisi büyük evlattır. Mülkiyet, sadece eşya üzerinde değil, insanlar üzerinde de geçerli idi ve köleler de mülk sayılmaktaydı. Köle veraset yoluyla babadan oğla geçerdi.

Eski Yunan'da Hıristiyanlıktan önce, VI. Asırda, dini değerlerin aşınması ile birlikte, eski aile düzeni sarsılmaya başlayınca aile mülkiyeti yerine ferdi mülkiyet gelişmeye başladı. Ferdi mülkiyet önce elbise ve mücevherat gibi menkul eşyadan başlamış, sonra hayvanlar ve bilahare de toprağa sirayet etmiştir.⁶³

Eski Roma'da da mülkiyet, dini bir temelde aile mülkiyeti esasına dayanmaktaydı. Roma'da da Eski Yunan'da olduğu gibi, patriyarkal rejim zamanla giderek yerini ferdi mülkiyete bırakacaktır.⁶⁴

ac. İlahi Mülkiyetin Feodal Mülkiyete Evrilmesi

Arazi üzerindeki *ilahi mülkiyet* anlayışı zamanla yerini *krallar, emirler ve senyörler mülkiyeti* anlayışına terk etmiştir. Cermenlerde toprağa ancak emirler ve reisler sahip olabilmekteydi. Reisler araziye nöbetleşe halka taksim ederlerdi. Babil hukukunda da benzeri uygulama görülmektedir. Ortaçağda Avrupa'da hakim olan feodal toprak düzeni de bun-

dan farklı değildi. Senyör denilen savaşçılar belli toprak kesimlerinin malikiydi. Toprağı işleyen köylü yanı köle durumunda yani serfti.⁶⁵

İlk Hıristiyanlık döneminde revaçta olan toplu mülkiyet kavrayışı, Ortaçağ Hıristiyanlık telakkisinde giderek feodal rejim ile kaynaşmıştır.⁶⁶

Ortaçağ İslam toplumlarına da feodal toprak düzeni hakimdir. Başlangıçtaki *toplulu mülkiyet* ve *ilahi mülkiyet*, ortaçağda giderek *feodal mülkiyete* dönüşmüş; bu da doğal olarak, daha sonra ki zamanlarda ortaya çıkacak olan özel mülkiyet anlayışına zemin hazırlamıştır. Feodal toprak mülkiyetinin esas vasıflarından biri, aynı toprağın birbirine bağlı ve birbiri üzerinde hakkı olan muhtelif sahiplerinin olmasıdır.⁶⁷ *Feodal mülkiyet*, bir sonraki aşamada *özel mülkiyete* dönüşmüştür.

ad. Arazi Hukukunda Özel Mülkiyet Konseptinin Gelişmesi

Avcılık ve toplayıcılık döneminde toprak üzerine özel mülkiyete geçilmemişti. İnsanlar çobanlıkla hayatlarını sürdürdükleri sürece özel mülkiyet söz konusu olmamıştır.⁶⁸ Neolitik çağla birlikte toprak önem kazanmış ise de, gerek bu çağda gelişen *ilahi mülkiyet* anlayışı, gerek daha sonra ortaçağda gelişecek olan feodal düzen, arazinin özel mülkiyete geçişini engelleyici faktörler olarak işlev görmüştür. Arazi hukukunda özel mülkiyet kavrayışının ortaya çıkışı ancak modern zamanlarda mümkün olabilmştir. Bu nedenle bilhassa arazi üzerinde özel mülkiyet kavrayışının ortaya çıkış koşullarını daha iyi anlayabilmek için Batı'daki Rönesans, Aydınlanma ve Fransız Devrimi süreçlerini dikkate almak gereklidir.

Batı Ortaçağında toprak, kilise ve monarşi ikilisinin elinde idi. Öyle ki, sekularizasyon kavramı, toprağın dinden bağımsızlaşması sürecinden ortaya çıkmıştır. Nitekim, sekularizasyon (sekularisation) kelimesi, hukuki anlamda ilk olarak 1648 Westefalya Barış Anlaşması görüşmelerinde, kilise topraklarının devletleştirilmesi karşılığında kullanılmıştır.⁶⁹ Arazi de dahil her türlü taşınır ve taşınmaz mallar üzerinde mülkiyet hakkı ancak 1789 Fransız İhtilalinden sonra 1791 tarihli fermanla fertlere tanınmıştır.⁷⁰ Böylece Fransız Devrimi feodaliteyi yıkmıştır.⁷¹ Bununla birlikte Katolik kilisesi,

65 H.Cin, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, *Arazi* mad. C.III, s.343.

66 F. Challaye, *Mülkiyetin Tarihi*, 54 vd.

67 F. Challaye, *a.g.e.*, s.52.

68 A. Türkbâl, *İktisada Giriş*, s.69.

69 Hulusi Yazıcıoğlu, *Bir Din Politikası Olarak Laiklik*, İstanbul 1993, s.127.

70 H.Cin, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, *Arazi* mad., C.III, s.343.

71 F. Challaye, *Mülkiyetin Tarihi*, s.68.

60 H. Cin, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, *Arazi* mad. C.III, s.343.

61 M. Zerrin Akbün, Türk Hukuk Ansiklopedisi, *Arazi* maddesi Anonim, (Kurucusu:Sadi KAZANCI) Ankara 1962, C.II, s.1238.

62 F. Challaye, *Mülkiyetin Tarihi*, s. 19.

63 F. Challaye, *a.g.e.*, ss.21-22.

64 F. Challaye, *a.g.e.*, ss. 31-32.

hala büyük miktarda toprağa sahipti. 18. yüzyılın sonlarında Kutsal İmparatorluk içindeki Bavyera'da, çiftliklerin yüzde elli altısı kiliseye aitti.⁷²

Ülkemizde ise, toprak mülkiyetinde teokratik/monarşik esasa dayanan *rakabe* sistemi, değişik tonlarla Cumhuriyete kadar devam etmiştir. Osmanlı padişahları Anadolu arazisini, miri arazi rejimine uygun olarak arazi-i memleket (beytülmal arazisi-arazi-i taz'if) olarak kullanmışlardır. Mir arazi, rakabesi yani çıplak mülkiyeti devlete ait arazidir.⁷³ Osmanlı imparatorluğunda arazi halkın mülkü değildir.⁷⁴

Ülkemizin imparatorluktan cumhuriyete evrilmesinde önemli bir ara dönem olan Tanzimat sürecinde özel mülkiyet anlayışı yaygınlaşmaya başlamıştır. Bilhassa XIX. yüzyıl boyunca araziye ilişkin olarak yürürlüğe konan irade, nizamname ve kanunnamelerde yer alan tedbirlerin ana çizgisi, araziye özel mülk araziye dönüştürme eğilimidir.⁷⁵ Tanzimat döneminde hazırlanan Osmanlı arazi kanunnamesinde Cevdet Paşa önemli rol oynamıştır.⁷⁶ Cevdet Paşa'nın bir yenilikçi olduğu düşünüldüğünde, arazi hukukumuzda özel mülkiyete geçişin koşulları daha iyi anlaşılabilir.

Medeni Kanundan önceki Türkiye toprak rejimi, arazinin esas mülkiyetini devlet uhdesine bırakmış ve halkı bu arazide sürekli kiracı olarak tanımıştı.⁷⁷

Yönetim biçimlerini derinden etkileyerek, monarşiden halk egemenliği esasına dayalı demokrasilere geçişte önemli işlevselliğe sahip olan, Batı'daki Rönesans, Aydınlanma ve Fransız Devrimi süreçlerinin, siyasalımızdaki dönüştürücülüğüne paralel olarak, arazi hukukumuzda da dönüştürücü bir role sahip olduğunu yadsımak mümkün değildir. Binaenaleyh ülkemizde arazi hukukunda özel mülkiyet anlayış ve uygulamaları, son iki yüz yıl içinde gelişmiştir. Tarihsel Müslüman tecrübelerinde, imparatorluk düzenlerinin toprak anlayışı hakim olmuş, Kur'an dahil, bütün dini metinler imparatorluk düzenlerinin toprak anlayışına göre yorumlanmış ve uygulanmıştır. İslam Hukukunda özel mülkiyet konseptine uygun metin yorumlamalarının ortaya çıkışı ise, ancak modern zamanlara tekabül etmektedir.

b. Tarihsel Müslüman Tecrübelerinde Mülkiyet Uygulamaları:

⁷² H.Yazıcıoğlu, *Bir Din Politikası Olarak Laiklik*, s.127.

⁷³ H. Cin, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, *Arazi* mad. C.III, ss.344-345.

⁷⁴ Ali Şafak, *İslam Arazi Hukuku ve Tatbikatı*, İstanbul 1997, s.144

⁷⁵ H.Cin, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, *Arazi* mad. C.III, s.346.

⁷⁶ M. Akif Aydın, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, *Arazi Kanunnamesi* mad. C.III, s.346-347.

⁷⁷ Vasfi Şensözen, *Türk Hukuk Ansiklopedisi*, Anonim, *Arazi Miriyi Tatil* maddesi, (Kurucusu:Sadi KAZANCI) Ankara 1962, C:II, ss.1343.

Daha önce ifade edildiği üzere, Müslüman tecrübelerinde uygulanan arazi hukuku, imparatorluk düzenlerinin arazi düzenlemeleridir. Buna göre, imparatorluk sınırları içindeki toprakların çıplak mülkiyeti hanedanlığa aittir.

Hz. Peygamber döneminde fethedilen araziler askerlere mülk olarak verilir, kendisi de belli bir hisse alırdı.⁷⁸ Ancak ilk defa Hz. Ömer, fethedilen memleketlerde ganimet kategorisine giren arazinin fertler tarafından mülk edinilmemesi ve beytül-male dahil edilmesi prensibini koydu.⁷⁹ Bu prensip giderek, arazinin sadece kullanım hakkını şahıslara veren eksik mülkiyet üzerine kurulu olan *rakabe* sistemine evrilmiştir. Ali Şafak'ın belirttiği üzere, sonraki devirlerde "Arazi-i Memleket", "Arazi-i Sultanıyye", "Miri Arazi" denilen devlete ait toprakların esas doğuşu ve ilk uygulama örnekleri Halife Hz. Ömer (r) zamanındadır.⁸⁰

Bilindiği üzere maddi bir eşyanın aynı ve yararlanma hakkı, ikisi birlikte bir kimseye ait bulunursa buna "tam mülkiyet" ayn'a (eşya) ait mülkiyet hakkı birisine, yararlanma hakkı başkasına ait olursa böyle bir mülkiyete de "eksik mülkiyet" denir. Osmanlı imparatorluğu miri arazi uygulamalarında toprağın kuru mülkiyeti (rakabe) devletin, ekip-biçme hakkı köylülerin olmak üzere kurulan mülkiyet ilişkisi böylesi bir "eksik mülkiyet"tir.⁸¹ Bu sebeptendir ki, prensip olarak arazi, "İmamı'l-Musulimin" in mülkü olmak üzere devam eden bir mal olarak kabul edilmiştir. Bazı mümtaz arazinin dışında kalan toprakları, kişilerin istiglal etme hakları var idiyse de, bu takdirde hasılatından hükümete hisse ayırmaları gerekmektedir.⁸²

Ali Şafak, özellikle arazi hukuku sahasında Kitap ve Sünnette mevcut kaidelerin azlığından söz ederek, İslam Arazi Hukuku'nun daha çok fethedilen ülkelerin örf ve adetlerinin ıslah edilerek İslami bünyeye adapte edilmesiyle oluştuğunu belirtir.⁸³ Şu halde tarihsel Müslüman tecrübelerinin iyice anlaşılabilmesi için, fethedilen ülkelerin adetlerinin ve bu adetlere kaynaklık eden inanışların bilinmesi gerekir. Üstelik bu ülkelerin sadece iktisadi düzenleri değil, aynı zamanda iktisadi düzenlerine yön veren siyaset felsefeleri de bilinmelidir.

⁷⁸ A. Şafak, *İslam Arazi Hukuku ve Tatbikatı*, İstanbul 1997, (Türdav) s.338.

⁷⁹ M. Zerrin Akbün, *Türk Hukuk Ansiklopedisi*, *Arazi* maddesi Anonim, (Kurucusu:Sadi KAZANCI) Ankara 1962, C:II, ss.1238.

⁸⁰ A.Şafak, *İslam Arazi Hukuku ve Tatbikatı*, ss.339-340.

⁸¹ Es-Serahsi, *el-Mebsut*, XI, 50; İbn Nuceym, *el-Eşbah ve'n-Nezair*, (hamavi Şerhi ile), İst.1257, II,202; Zikreden: Hamdi Döndüren, *Ticaret ve İktisat İlmihali*, İstanbul 1993, ss.45-46.

⁸² M. Zerrin Akbün, *Türk Hukuk Ansiklopedisi*, *Arazi* maddesi Anonim, C:II, ss.1238.

⁸³ A. Şafak, *İslam Arazi Hukuku ve Tatbikatı*, s.338.

Kanaatimizce geleneksel İslam Arazi Hukuku'nun oluşumunda, *ilahi mülkiyet* anlayışının derin izleri vardır. Nitekim Hanefi fukahasına göre, bir memleketi fetheden İmamı'l-Müslimin dilerse, memleketin İslam olmayan ahalisini yerlerinde bırakarak onlardan haraç ve cizye alır, dilerse İslam olmayan bu ahaliyi yerlerinden ayırır, yahut ayırmaksızın arazisini beytu'l-malden addeder.⁸⁴ Kuşkusuz geleneksel İslami tecrübeye yöneticiye tanınan bu denli sınırsız yetki, çok uzun süre Batı ve Doğu'ya hakim olan *Kralların İlahi Hakkı* (Divinite Rights of Kings) anlayışı ile mütenasiptir. Geleneksel İslam siyasasını da etkilemiş olan *Kralların İlahi Hakkı* teorisi, yöneticilerin yönetme erkini tanrıdan aldıkları esasına dayanmaktadır. Kanaatimizce siyasadaki *Kralların İlahi Hakkı* ile mülkiyetteki *İlahi Mülkiyet* anlayışı aynı özden kaynaklanmaktadır; Bu da yöneticilerin tanrılaşmaya kadar varmış olduğu imparatorluk düzeninin özüdür. Bir başka ifadeyle, Tanrı-Kralların mülkü de tanrısal bir niteliğe bürünmüştür. Tarihsel Müslüman tecrübeye hakim olan öz de budur. Bu nedenle arazi yöneticilerin dokunulmaz malı sayılması; devlet kutsal kabul edilmiştir.

B. Yeni Bir İslam İktisadının İnşasının Teorik Temelleri.

a. Psikolojik Boyut

İnsan'da varolan mülkiyet düşüncesinin temelini, onun karakteristik psikolojik vasıflarına bağlamak mümkündür. Yaradılışı itibarıyla varolan temel iç güdüler, onun mülkiyet anlayışına sahip olmasında ana muharrik unsurlardır. Esasında hayvanlar da sınırlı bir mülkiyet güdüsüne sahiptirler. Sözelimi yırtıcı hayvanlar yakaladıkları ava sahip çıkar. Hakeza, karıncalar hububatı depo eder. Hayvanlarda, hayatlarını idame ettirecek kadar varolan bu sınırlı mülkiyet anlayışı, Allah'ın onlara bahsettiği iç güdü ya da geniş anlamda vahiy sayesinde gerçekleşmektedir. Nitekim yüce Allah arıya, dağlardan, ağaçlardan ve insanların yaptığı kovanlardan kendilerine evler edinmesini ve bal üretimi yapmasını vahiy etmek suretiyle⁸⁵ ona önce bir ev sahibi olmasını, sonra da bir iktisadi faaliyet olarak bal üretmesini güdüleyerek bunun karşılığında hayatını idame etmesini sağlamıştır; Şayet bal arısı insanlar için bal üretmeseydi, insanların ona kovan yaparak ev temin etmesi mümkün olmazdı. Bu anlamda yüce Allah, bütün bir tabiata vahiy etmiş ve edecektir. Sözelimi her kat semaya kendi emrini vahiy etmiştir.⁸⁶ Ahiret gününde kendi olup-bitenleri

haber vermesi için arza da vahiy edecektir.⁸⁷ Yüce Allah, her şeye yaratılışını (fıtratını) vermiş; sonra ona maişet yollarını güdülemiştir. Daha geniş manada Kur'an-ı Kerim'de bu keyfiyet, kelime anlamıyla yol gösterme anlamına gelen⁸⁸ "hidayet" kavramı ile izaha kavuşmaktadır. Büyük müfessir Adıyaman'lı Mustafa Hayri Efendi, "*el-Muktataf Min Uyuni't-Tefasir*" adlı tefsirinde hidayet mertebelerini dört aşamada şöyle izah etmektedir:

1. Fıtrat Hidayeti: Çocuğun ağzına annesinin memesi dokunur dokunmaz onu emerek göğüsüne sahip olması bu kabil bir hidayettir.

2. Hisslerin Hidayeti: Bu tür hidayet, birincisinin tamamlayıcısı mahiyetindedir; insan ile hayvan bunda müşterektir. Bütün insanlar ve hayvanlar hisleri ile geçim sebeplerine yöneltilirler. Nitekim ayette "Her şeye hilkatini veren ve sonra da hidayete erdiren"⁸⁹in yüce Allah olduğu belirtilmiştir.

3. Akıl Hidayeti: Hidayetin bu türü insana özgüdür. Akıl ile insanın hataları düzeltilir.

4. Din Hidayeti: Maslahatları idrak etme konusunda hisler yanılabilir gibi akıl da yanılabilir. Bu sebeple din hidayetini ihtiyaç vardır.⁹⁰

Görülüyor ki, insanlardaki mülkiyet anlayışı önce iç güdülerle başlamaktadır. Onun daha doğar doğmaz annesinin sütüne sahip çıkması bunun en bariz göstergesidir. Bu miktar ve ölçekte bir mülkiyet kavrayışı onun fıtratına (doğasına) yerleştirilmiştir. Kur'an'da bu öze "fıtratullah" ve "halkullah" denilmekte ve bunun değişmezliği vurgulanmaktadır.⁹¹ Şu halde Kur'an'a göre, insandaki mülkiyet kavrayışı onun doğasına yerleştirilmiş olan karakteristiklerden kaynaklanmaktadır. Bu özellikler içgüdüsel bağlamda hayvanlara da verilmiştir. Ancak, hayvandan farklı olarak insanlar, kendisine bahşedilmiş olan *akıl* sayesinde, mülkiyet kavrayışını genişletmektedir.

Kur'an-ı Kerim'e göre mükerrer olarak yaratılan insanoğlu,⁹² aynı zamanda hırslı⁹³, cimri⁹⁴ ve yaratılışı itibarıyla zayıf⁹⁵ ve acelecidir.⁹⁶ Esasen insanın bu zaafı, onun mükerrerlik vasfını haleldar etmek şöyle dursun, bilakis onun bu vasfını teyit edici bir biçimde de yorumlanabilir. Zira ilk elde olumsuz gibi gözükken hasislik ve cimrilik vasıfları

87 99/Zilzal:5.

88 İbn Manzur, *Lisan...*, VI, s.319.

89 20/Taha:50. Esasen

90 Mustafa Hayri el-Hisn-ı Mansuri, *el-Muktataf Min Uyuni't-Tefasir*, (Tahkik: Muhammed Ali Sabuni), Beyrut 1996, I, s.20

91 30/Rum:30.

92 17/İsra:70.

93 70/Mearic:19.

94 70/Mearic:21.

95 4/Nisa:28

96 17/İsra:11.

84 M. Zerrin Akbün, Türk Hukuk Ansiklopedisi, *Arazi* maddesi Anonim, (Kurucusu:Sadi KAZANCI) Ankara 1962, C:II, ss.1238-1239.

85 16/Nahl:68-69.

86 41/Fussilet:12.

olmasaydı, onun zihninde mülkiyet kavramı da oluşmayacak ve mülkiyet genişlemesi de olmayacaktı. Şu halde insan psikolojisinde yerleşik bu vasıflar, meşru bir kulvara kanalize edilerek, meşru bir mülkiyet ve buna binaen meşru bir rekabet konseptini geliştirmesinin ana muharrık gücü olmuş, bu da insanın uygarlığı geliştirmesine temel teşkil etmiştir. Kur'an'dan anlaşıldığına göre mülkiyet, insanın fitri bir gerçekliğidir ve onun varolması ile başlamaktadır. Bu, Kur'an-ı Kerim'in psikolojik açıdan mülkiyete bakışını ortaya koymaktadır.

b. Sosyolojik Boyut

Kur'an'da Adem (as)'ın iki çocuğu arasında geçen ve birinin diğerini öldürmesi ile neticelenen⁹⁷ anlaşmazlığın temelinde mülkiyet çatışması vardır. Nitel olarak bir sosyal olay olması nedeniyle Hâbil-Kabil kıssasından anlaşılmaktadır ki mülkiyet; insanlar arasındaki savaşların ve kavgaların eksenine oturma gelmiştir. Bu Kur'an'da mülkiyetin sosyolojik yanısıdır.

İnsanlar, aralarında mülkiyetten kaynaklanan savaş ve kavgaları sona erdirmek için, çeşitli iktisadi formüller üretmişlerdir. Kur'an'da insanlar arası ilişkileri belirleyen en önemli müeyyide adalettir. Bu nedenle İslam kültüründe adalet mülkün temeli sayılmıştır. Kur'an'ın öngördüğü bir toplumun iktisadında hakim olan birincil ve olmazsa olmaz ilke adalet ilkesidir.

Daha önce ifade edildiği üzere Kur'an, toplumda mali dengesizliği ortadan kaldırmak için, servet dağılımını öngörmüş, alışverişi serbest, faizi ve israfı yasaklayarak toplumsal iktisadi faaliyetlere yön vermiştir.

İktisatta Kur'an'ın ana hedefi sosyal adaleti gerçekleştirmektir. Bu nedenle Kur'an, *kurumsal servet dağılımını* esas almış ve dengeli *müdahaleci* bir yaklaşımı benimsemiş; buna bağlı olarak da sosyal hayattaki iktisadi faaliyetlere yön veren ana ilkeler vazedmiştir.

Kur'an, evveleminde insana mülkiyeti mana ve lafzi anlamıyla birlikte itlak ederek,⁹⁸ özel mülkiyeti onaylamıştır. Ancak sosyal dengeyi esas alan Kur'an, aynı zamanda ganimet taksiminde "humus"⁹⁹ sistemini getirmek suretiyle de "kamu mülkiyeti"ni onaylamıştır.¹⁰⁰ Böylelikle kapitalist ve kolektivist sistemlerin aşırılıklarından ve tek yanlılıklarından korunarak bir orta yol benimsemiştir. İnsanların batıl yollarla birbirlerinin mallarını yemelerinin kesin bir dille yasaklanması¹⁰¹ Kur'an'ın

iktisat konusundaki en önemli sosyal bir ilkesidir. Bu aynı zamanda Kur'an'ın genel amaçlarından en önemlisi olan adalet ilkesine de muvafıktır.

c. "Vahiy Geleneği"nde İktisat

Eski Mısır'da ekonomi büyük bir önemi haizdi. Firavunlar, planlı ekonominin, büyük imar ve bayındırlık işlerinin değerini anlamış ve bu konulara büyük önem vermişlerdi.¹⁰² Yusuf (as), Mısır kralı II. Firavun Reyyan b. Velid döneminde Mısır ülkesinin maliye bakanlığı görevini üstlenmiş, sıkı bir ekonomi politikası uygulamıştı. Kıtık yıllarında halk, devlete muhtaç hale gelmiş, halkın hepsi kralın elinde köle durumuna gelmişti. Ancak Yusuf (as), uyguladığı ekonomi politikasının neticesinde bütün Mısır halkını kölelikten azad ederek, kendilerine mülklerini ve akarlarını tekrar iade etmeyi sağladı ve halk bundan çok memnun oldu.¹⁰³ II. Firavun Reyyan, Yusuf (as)'ın davetine uyarak Allah'a iman etmişti.¹⁰⁴ Ne var ki bütün Firavunlar böyle değildi. II. Firavun Reyyan'ın ölümünden sonra aynı soydan olup iktidara gelen III. Firavun Kabus b. Mus'ab b. Muaviye, Allah'a iman etmemişti ve zorbalığı ile biliniyordu.¹⁰⁵

İbraniler, hayvan yetiştiren, çadır altında yaşayan göçebelere. Bunlar kabilelere ayrılmış, her kabile de muhtelif aileden tereküp eden klanlara bölünmüştü. Hayvan yetiştirmek için elzem olan otlaklar kurduğunda ancak su kenarlarında otlaklar kalabilmekteydi. Fakat normal zamanlarda bu göçebeler, belli bir sahadan öteye geçmezlerdi. Her göçebe grubun belli bir sahası vardı ve oralarda hayvan otlatma hakkı sadece kendilerine aitti. Kuşkusuz bu bir nevi *müşterek toprak mülkiyeti*dir. Her göçebe grubun arazisi, civardan geçen, kendisinin de istifade ettiği, ırmaklarla birbirinden ayrılırdı. Kabileler kurak zamanlarda arazisini Mısır'a gitmek üzere terk ederdi. Toprak, *müşterek mülkiyete* tabi olduğu halde sürüler *ferdi mülkiyet* veya *aile mülkiyeti* halinde idi. Kabilenin gıda maddelerini, (süt-yağ vb) elbisesini, (deri-yün) hatta bannaklarını (kal çadır) bu sürüler temin ederdi.

İbraniler Kenan iline yani Filistine yerleştikten sonra, yaklaşık olarak Milattan önce XIV. yüzyılda vaziyet değişir. Tanrı'nın İbrahim (as)'a, sonra da Musa (as)'a vadettiği ve onların da miras olarak bıraktıkları arzı-ı mukaddes'e yani Kenan iline yerleştikten sonra artık göçebeliği bırakıp toprağa bağlı fellahlar oluyorlar; kendilerini ziraate veriyor, bilhassa meyve ağaçları yetiştirmekle iştigal ediyorlardı.

Bedevilerin inandıkları, mukaddes tanıdıkları bir çok varlıklar, ruhanları, *élihîm*'leri vardı. Musa (as),

97 5/Maide: 27-31.

98 Fahri Demir, *İslam Hukukunda Mülkiyet Hakkı ve Servet Dağılımı*, Ankara 1986, ss.128; 138 vd.

99 Bkz: Enfal:41.

100 F.Demir, *İslam Hukukunda Mülkiyet...*, s.132.

101 2/Bakara:188, 4/Nisa:29.

102 A. Türkbal, *İktisada Giriş*, s.2.

103 Asım Köksal, *Peygamberler Tarihi*, Ankara 1993, I, ss.297-298.

104 A. Köksal, *a.g.e.*, I, s. 299.

105 A. Köksal, *a.g.e.*, aynı yer.

Turisina'daki yüce ruhu; **Yahova**'yı, bütün kabilelere kabul ettiriyordu. Bütün milletin efendisi ve müdafisi artık odur. Onlardan önce Kenan ilinde oturanlar toprağın sahibi, tarlaların korucusu olan yerli Tanrı'lara, yani **Baal**'lara inanırlardı. İbrâniler de memleketin mukaddes şeylerinin ve halkın koruyucusu olan Tanrılarının hayranı olurlardı. Yavaş yavaş iş, **Yahova**'nın **Baal**'lara galebe gelmesiyle neticeleniyor, ve **Yahova**, onların bütün kudretlerini kendinde topluyordu. Mülkiyet rejimi de giderek **Yahova**'ya bağlanmakta idi. İbrâniler Kenan iline gelir gelmez, Allah toprağın mülkiyetini ister: "Bu toprak benimdir" der. (Levililer, XXV, 23)

Bilhassa Süleyman peygamberden sonra, (M Ö: X. asır) iptidai hayat bütün basitliği ile ortadan kalkıyor, saraylar, yazlık köşkler inşa ediliyor, et yiyor, şarap içiyor ve sedirler üstünde uzanarak musiki dinliyorlardı. Kibar kadınlar bir çok tuvalet eşyasına, boyalara, itriyata sahiptiler. Bu lüksü devam ettirmek için zenginler fakirleri gittikçe daha fazla tazyik etmeğe başladılar. Ellerindeki her türlü vasıtayı kullanarak fakir, dul ve yetimlerin ellerinde ne varsa hepsini alıyorlar, kendilerini ve çocuklarını köle gibi satıyorlardı. Küçük mülkiyet yavaş yavaş siliniyordu. Böylece gündün güne çoğalan bir köylü amale sınıfının karşısında küçük bir eşraf zümresi teşekkül ediyordu.

Yahova taraftarlarının **Baal** taraftarlarına muhalefeti, sade fakir sınıfla haksız zengin sınıf arasındaki mücadeledir. Büyük mülkiyet rejiminin üstünlüğüne dayanan iktisadi ve ictimai rejime karşı en mükemmel tenkitler İsrail peygamberleri tarafından yapılmıştır. Bu yüksek vicdanlı kimseler **Yahova**'ya tercüman olduklarına kanidirlir. Tek Tanrı fikri onların muhitinde doğuyor ve o ana kadar yalnız Musevi dünyasının Tanrısı olan **Yehova**, başlıca vasfı mutlak adalet olan cihanşumul bir tanrı mertebesine yükseliyor. Tanrısal adalet namına peygamberler zenginlerin ve kuvvetlilerin haksızlıklarını tenkit ediyorlardı.¹⁰⁶ Böylelikle iktisadi rejim **Peygamberler** tarafından tenkid edilmekteydi.¹⁰⁷

Musa peygamber döneminde yaşayan **Firavun**, Mısır mülkünün ve nehirlerinin kendi şahsına ait olduğunu ileri sürerek, mülksüzlüğünden ötürü **Musa** (as)'ı küçümseyerek onun zelil (mehin) biri olduğunu belirtmiş, bu nedenle kendisinin ondan daha üstün olduğunu ileri sürmüştür.¹⁰⁸ **Firavun** bununla da yetinmeyerek "ben sizin en yüce rabbinizim" diyerek¹⁰⁹ tanrılık iddiasında bulunmuştu. **Musa** (as) döneminde yaşayan **Firavun**'un bu tavrından anlaşıl-

maktadır ki, tanrı-krallar, sadece yönetme erkinin değil, aynı zamanda ülkelerindeki toprakların ve doğal kaynakların da kendilerine ilahi bir hak olarak verildiğini öne sürmüşlerdir. Onlar yönetme erklerinin tanrısal bir irade ile kendilerine verildiğini savundukları gibi, ülke topraklarının ve doğal kaynakların da kendilerine ait olduğunu ileri sürmüşlerdir. Daha önce de belirttiğimiz gibi, *Kralların İlahi Hakkı* teorisi ile *İlahi Mülkiyet* teorisinin aynı esasa dayandığı gerçeği, **Musa** (as) döneminde yaşayan **Firavun**'un bu tavrından bir kez daha anlaşılmaktadır.

Kralların İlahi Hakkı ile *İlahi Mülkiyet* anlayışının kaynaşarak oluşturduğu bu kült, Mısır **Firavunluğ**'unda sistemleşmiştir. **Hakk**'a değil, kaba kuvvete dayanan bu sisteme karşı **Peygamberler** sosyal adaleti seslendiren kimseler olarak gelmişlerdir.

Peygamberlerin sosyal adaletçi bu tavrını daha önce **İbrahim** peygamber başlatmıştı. **İbrahim** peygamber **Sümer Nemrutlar** hanedanına karşı aynı tutumu takınmıştır.¹¹⁰ **İsrail** **Peygamberleri**, sosyal adalet konusunda fevkalade hassasiyet göstermişlerdir.¹¹¹ **Renan**'a göre, dünyada ilk adalet sesini buradan duyurmuştur.¹¹² **Peygamberlerin** bu tavrı daha sonra da devam etmiştir. Nitekim **İsa** (as)'da kendinden önceki **İsrail** peygamberleri gibi büyük mülkiyete karşı durmuştur.¹¹³ Önceki peygamberlerin izini sürdürmüş olan **Hz. Muhammed**,¹¹⁴ servete ilişkin düzenlemelerinde peygamberler geleneğini sürdürmüştür.

Sonuç

Özel mülkiyet konusunda, özellikle de toprak mülkiyetindeki özel mülkiyette tarihsel Müslüman tecrübelerdeki pratikler, **Kur'an**'ın kendi iktisadi iç dinamiklerinden çok, imparatorluk düzenlerinin siyasasına hakim olan *Divinite Rights of Kings* teorisine paralel olarak gelişen *İlahi Mülkiyet* kavrayışı ile karışık feodal nitelikli bir mülkiyet kavrayışının mahsulüdür. Bu sistemde toprağın *rakabesi* devlet adına padişahlara ya da hanedanlığa aittir. Toprak üzerinde özel mülkiyet hakkı teba'ya verilmemiştir.

İslam düşüncesinde özel mülkiyet anlayışının gelişimi modern zamanlara tekabül etmektedir. Bu süreç, yeni bir İslam İktisadının imkan ve tabiatı üzerinde bize yeni ufuklar bahsetmektedir. Bu makale çağdaş İslam İktisadının üzerinde temellendiği mekana ilişkin bir zemin yoklamasıdır. Bir başka söylemle zemini bütün yönleriyle tanıma ve bilme çabasıdır.

¹¹⁰ Bkz: 2/Bakara:258, 21/Enbiya:51 vd.

¹¹¹ **Renan**, *İsrail Milletinin Tarihi*, Paris, Calman-Léy, 13. baskı, 1893, I, s.3; Zikreden: **F. Challaye**, *Mülkiyetin Tarihi*, s.44.

¹¹² **Renan**, a.g.e., C:II, s. 25; Zikreden: **F. Challaye**, a.g.e., s.45.

¹¹³ **F. Challaye**, a.g.e., ss.47-50.

¹¹⁴ 46/Ahkaf:9.

¹⁰⁶ **F. Challaye**, *Mülkiyetin Tarihi*, 39-44.

¹⁰⁷ **F. Challaye**, a.g.e., 44 vd.

¹⁰⁸ 43/Zuhruf:51.

¹⁰⁹ 79/Naziat: 24.